
А.В. Матвійчук,
кандидат філософських наук,
завідувач кафедри Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

ДЕОНТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Глобальні проблеми сьогодення змусили інтелектуалів усього світу знову звернутися до теми людської суб'єктивності. Адже не буде великим перебільшенням визначення епохи, в якій ми живемо, добою людської суб'єктивності. Саме людина, насправді будучи лише одним із суб'єктів земних екосистем, призвела до істотного порушення тих гармонійних зв'язків, що склалися в них тисячоліттями. Відтак значної актуальності набуває завдання творення нової, екологічно обґрунтованої та відповідальної свідомості сучасної людини.

Екологізація свідомості є нині однією з найпопулярніших тем наукових та філософських міркувань, спільною для яких є теза про так звану революцію свідомості як докорінний перегляд і трансформацію цілей та цінностей сучасної людини, котра має стати ключовим моментом подолання криз сучасного світу [1].

На наш погляд, розв'язанню цього завдання сприяє всебічний розвиток екологічного знання. Виконане нами дослідження [2] показує, що паралельно з розвитком екологічного знання як специфічної діяльності, орієнтованої на виробництво об'єктивного знання та адекватне відображення сутності реальних зв'язків і відношень системи "Людина – Природа", формується і відповідний йому тип мислення – екологічне, що, зрештою, набуває статусу однієї із форм людської свідомості.

Принциповим для нас моментом є той факт, що будь-яке знання має практичну генезу. Проте, на наш погляд, у сучасному інформатизованому світі практику вже можна розглядати не лише як чуттєво-предметну цілепокладаючу діяльність людини. Нині її тлумачать як розумову діяльність індивіда зі споживання та засвоєння певного інформаційного продукту, тобто як інтелектуально-предметну, цілепокладаючу. Отже, неодмінним елементом буття людини стає *інформаційна практика*.

Водночас будь-яке знання являє собою інтеріоризацію практичних дій, адже передумову пізнавального, мислительного процесу, який розвивається з практики, становить трансляція у внутрішній план операцій з дійсним предметом, його, так би мовити, розпредмечування. З огляду на це, залучивши поняття "*інформаційної практики*" та помістивши його в екологічний контекст, можемо накреслити такий ланцюг: екологізована інформаційна практика – інтеріоризація інформаційного екологічно визначеного практичного досвіду – життєве екологізоване знання – екологізована система настанов та принципів сприйняття світу і поведінки в ньому – екологічно прийнятна практика (на основі опредмечування екологічного знання).

Із запропонованої схеми випливає, що від того, який інформаційний продукт споживає людина (тобто, якою є її *інформаційна практика*), такими зрештою будуть її життєві знання, система настанов та принципів, загалом спосіб її поведінки в світі та обрана нею модель поведінки за напрямом "Людина – Природа". Отож, якщо інформаційний продукт матиме потужне гуманістичне та екологічне (в плані певних стандартів гармонійних відношень із природою) навантаження, то він, зрештою, як передумова пізнавального та мислительного процесу, буде здатен породжувати стійке і практично перевірене екологічне знання, яке згодом може реалізуватися під час нової практичної активності щодо об'єктивної реальності, що відбуватиметься вже на основі цього (в певному сенсі) абстрактного знання.

Зосередимо увагу на стандартах гармонійних відносин із природою. Саме поняття "стандарту поведінки" (на відміну від поняття "модель поведінки") сприймається і розуміється нами як дещо обов'язкове, безумовне, необхідне та належне. З часів античності

дисципліну, яка досліджує сферу належного, прийнято позначати терміном “*деонтологія*”. А нині ним позначають розділ етики, в якому вивчаються проблеми обов'язку людини, сферу належного (того, що має бути), вивчаються усі форми моральних вимог до життєдіяльності людини та відношення між ними.

Термін “деонтологія” як науковий термін у системі етичних знань вперше вжив англійський філософ і правознавець Ієремія Бентам, працю якого “Деонтологія або наука про мораль” було опубліковано 1834 р. Він обстоював власне бачення моралі та обов'язку. Так, мораль, на його думку, може бути математично обрахованою (“моральна арифметика”), а задоволення індивідуального інтересу слід розглядати як засіб забезпечення “найбільшого щастя для найбільшої кількості людей”. Гадаємо, що такий підхід може бути достатньо продуктивним для вирішення глобальних проблем сучасності, в тому числі екологічних.

Зауважимо, що бентамівське трактування змісту “деонтології” як учення про мораль згодом зазнало певних трансформацій. Адже деонтологія формувалась як специфічна система знань про належне, згідно з вимогами суспільної моралі. Проблематика належного (того, що треба здійснити або зробити) має різні форми свого вияву, формує основу предмету даної науки та вивчається відповідно до окремої особи, групи осіб, суспільства в цілому на рівні конкретних норм, принципів поведінки, моральних або суспільних ідеалів. Тривалий час термін “деонтологія” застосовували для позначення професійної медичної етики як системи етичних норм виконання відповідними працівниками своїх службових обов'язків. Фактично в складі медичної науки було сформовано особливе вчення – *медична деонтологія*. При цьому система деонтологічних знань складалася не випадково, адже медицина є, безперечно, найбільш гуманною галуззю людської діяльності. Процес лікування людини, збереження її як соціальної цінності, як частини живої природи є проявом високої моралі, доброти, гуманізму. Тому моральні вимоги до професійної діяльності медика формувалися постійно протягом всього часу її існування.

Іншою формою деонтологічного знання є *юридична деонтологія*, яка, щоправда, порівняно з медичним модусом науки про належне, має не таку давню історію. Однак за своєю суттю вони доволі близькі, адже юридична деонтологія постає як наука про той внутрішній імператив службового обов'язку юриста, який визначає передумови та мотиви вибору ним норм поведінки у практичній діяльності. Водночас це – галузь юридичної науки, яка узагальнює систему знань про мудрість спілкування та мистецтво прийняття правильного рішення в юридичній практиці, тобто наука про пошук атмосфери досягнення необхідного, істинного результату в спілкуванні юриста як з колегами, так і з тими, кому він надає свої професійні послуги та кого повинен обслуговувати правовими засобами. Показовим також є той факт, що окремий блок питань предмету “юридична деонтологія” становлять питання юридичної освіти, підготовки та перепідготовки кадрів, підвищення кваліфікації, поширення позитивного досвіду.

Проте, на сьогодні, в контексті подолання криз сучасного світу, в контексті докорінного перегляду і трансформації цілей та цінностей людини настав час визнати необхідність активної розробки в межах екологічного знання деонтологічної компоненти. Саме *екологічна деонтологія* могла б стати засобом активного формування внутрішнього імперативу, якщо хочете – екологічного обов'язку людини, який би створював передумови та мотиви вибору екологічних стандартів поведінки у практичній діяльності. Останнє положення добре узгоджується із наведеною схемою переходу від екологізованої інформаційної практики та інтеріоризації інформаційного екологічно визначеного практичного досвіду до екологічно прийнятної практики на основі опредмечування екологічного знання. При цьому екологічна деонтологія має вивчати не просто систему формування екологічно (і ширше – гуманістично) зорієнтованої особистості. Загалом, предметом екологічної деонтології можна вважати комплекс з екологічної теорії (яку сьогодні у вищій школі подають у межах курсу “Основи екології”), екологічної практики (яка нині перетворилася на сферу або вузьких професіоналів, або поодиноких громадських

активістів) та системи моральних вимог, в основі яких – “методологія співучасті” та принципи “позитивного спадку” і відповідальності.

Власне кажучи, саме етична забарвленість екологічного знання зрештою спричинила його виділення з контексту суто природознавчого та міграцію в контекст гуманітарного блоку дисциплін. Адже в предметному полі сучасного екологічного знання містяться “людиновимірні” природні системи (комплекси), вивчення яких потребує залучення аксіологічних чинників до складу пояснювальних положень, експлікацію” зв’язків фундаментальних внутрішньонаукових цінностей (пошук істини, ріст знання) з позанауковими цінностями загальносоціального характеру” [3, 10–13]. Отже, як нова наукова дисципліна, як одна зі складових екологічного знання, екологічна деонтологія також може бути віднесена до системи гуманітарних знань. Що ж до основних її завдань, то, на нашу думку, так би мовити, у першому наближенні, їх можна визначити так: виходячи з реальності глобальних криз (зокрема екологічного плану), екологічна деонтологія має:

1) чітко окреслити місце та роль екологічного знання на сучасному етапі цивілізаційного розвитку;

2) сформулювати загальнотеоретичну модель нової екологічно визначеної особистості, враховуючи всю сукупність вимог практичного та морального характеру;

3) сформувати стійку систему знань про сутність екологічної етики та екологічної культури людини ХХІ сторіччя, а також зробити екологічний імператив елементом особистої культури нашого сучасника, базою для подальшого формування екологічної та гуманістичної свідомості людини в добу глобальних криз;

4) на ґрунті наявних здобутків наукових досліджень здійснювати корекцію освітніх та виховних програм на всіх рівнях освіти, з одного боку, і поширення інформації (екологізованої) – з іншого.

Зрозуміло, що ми далекі від сприйняття екологічної деонтології як панацеї від усіх глобальних криз, як єдино можливого засобу формування нової свідомості людини нашого часу. Як слушно зазначає Є.Мулярчук, “у ХХ сторіччі просвітницький раціоналізм, ґрунтований на вірі в єдину мораль для людства, виявився не адекватним реальному станові свідомості, що відзначається різними вимірами ідеально й реально належного, різноманітним форм сприйняття єдиних для абстрактного розуму цінностей і норм” [4, 119]. Водночас переосмислення можливих шляхів гармонізації спільного світу, вочевидь, потребує визнання, по-перше, плюралізму та діалогу існуючих форм раціоналізації навколишнього світу, а, по-друге, – власне нових форм цієї раціоналізації та, зрештою, творення людської свідомості. Причому неодмінними і надзвичайно вагомими компонентами таких форм має стати саме етична і, зокрема, деонтологічна компонента. На наше переконання, внаслідок цього реально відкриється шлях до розв’язання того завдання, що його сформулював Альберт Швейцер, – “зробити людей менш легковажними та морально більш сильними, спонукаючи їх мислити” [5, 328].

Визнаючи, що творення нової особистості та її свідомості є передусім внутрішнім завданням самої людини, за допомогою екологічної деонтології ми можемо запропонувати нашому сучаснику один із ефективних способів внутрішнього самотворення. Тим більше, що в сучасних умовах зростання ролі індивідуального начала в усіх сферах суспільного життя набуває особливого значення заохочення здатності до самовиховання, самоудосконалення, прагнення до самореалізації. Це особливо важливо тому, що має відгук в різних культурних та цивілізаційних традиціях. Бо, хоч із певними застереженнями, але поняття “самореалізація” та “самоудосконалення” є близькими та зрозумілими і західній людині з її глибинним індивідуалізмом та прогресивністю, і представнику східних цивілізацій з їхньою своєрідною релігійністю та патріархальністю. Отже, однією з головних цілей активної розробки деонтологічної компоненти екологічного знання в добу глобальних криз є здобуття засобів стимуляції процесів особистісного осмислення тих чи інших проблем людського існування та соціальних відносин у гуманістичному та екологічному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Революция сознания: Трансатлантический диалог // С.Гроф, Э.Ласло, П.Рассел. – М., 2004.
2. *Матвійчук А.В.* Екологічне знання та стиль мислення сучасної науки. – Рівне, 2002.
3. *Степин В.С.* Становление идеалов и норм постнеклассической науки // Проблемы методологии постнеклассической науки. – М., 1992.
4. *Мулярчук Є.* Проблеми соціальної реалізації настанов релігійної моралі // Філософська думка. – 2006. – № 1.
5. *Швейцер А.* Благоговение перед жизнью как основа этического миро- и жизнеутверждения. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М., 1990.